

מטבעות היהודים בתקופת המרד הראשון ברומאים, 66 – 73 לספירה

בשנת 64 לפנה"ס סיפח המצביא הרומי פומפיוס את סוריה לאימפריה הרומית ושנה מאוחר יותר הפכה יהודה לממלכת חסות. מאורע זה החל את התקופה הרומית בארץ ישראל. לאחר כמאה ושלושים שנה של שלטון רומי בארץ ישראל, בשנת 66 לספירה, בעת שלטונו של נירון קיסר, מרדו היהודים ברומאים. עם פרוץ המרד המורדים טבעו מטבעות עשויים כסף וברונזה. "מטבעות חרות" אלה, נטבעו במשך חמש שנים, משנת 66 ועד שנת 70 לספירה. הטביעה היתה מסיבית והיתה התפתחות של דגמים, כתובות וטיפוסי מטבעות. הכתובות נכתבו בעברית עתיקה, בכתב דעץ, שהיה נהוג בתקופת בית ראשון. המטבעות נושאים סמלים דתיים ופולחניים לצד סמלים מן הצומח. כמו-כן, המטבעות נושאים כתובות שונות. לכן, המטבעות הם תעודות היסטוריות ממקור ראשון למרד ברומאים ובעלי חשיבות רבה ללימוד תולדות עם ישראל בתקופת בית שני בכלל ובתקופת המרד הגדול בפרט. במחקר נעשה שימוש רב במטבעות המרד, במיוחד במחקר הארכיאולוגי, בתיארוך שכבות החפירה וייחוס הממצאים. עם זאת, קיימים היבטים רבים במחקר הנומיסמטי של המרד הגדול שעדיין לא טופלו.

המחקר שלפנינו עוסק במספר מישורים, מהם נושאים חדשים בתחום חקר מטבעות המרד הגדול. הנושאים העיקריים בהם התרכזה העבודה הם: (א) מטלורגיה של מטבעות הכסף. (ב) ניסוי שחזור טביעת מטבעות. (ג) מחקר קשר-הרושמות במטבעות הכסף. (ד) תיעוד מטמונים חדשים מתקופת המרד הגדול. (ה) ריכוז הממצא מחפירות ארכיאולוגיות.

(א) מטלורגיה של מטבעות הכסף.

המחקר המטלורגי עבור מטבעות הכסף מתקופת המרד הגדול זכה לתשומת לב מעטה בעבר. במסגרת המחקר שלפנינו נערכו בדיקות לגילוי "הפרופיל המטלורגי" של מטבעות הכסף: 38 שקלים ותשעה חצאי-שקלים המתוארכים לכל חמש שנות המרד הגדול. כמו-כן נבדקו ששה שקלים צורים שמתוארכים בין השנים 35-50 לספירה. התוצאות מצביעות על תכולת כסף גבוהה של מעל 98% בכל מטבעות המרד הגדול בכל חמש שנות הטביעה, בשקלים ובחצאי-השקלים גם יחד. לעומת זאת, תכולת הכסף בשקלים הצורים הוא מעט מעל 96%. יעקב משורר העלה את האפשרות

שהשקלים העבריים הונפקו במטרה שיחליפו את השקלים הצורים (שעל פי דעתו גם נטבעו בירושלים), אך אי-ההתאמה בטוהר הכסף בין שתי הקבוצות איננה תומכת בתיאוריה הזאת ומצביע לכאורה על חוסר בהמשכיות הטביעה.

(ב) ניסוי שחזור טביעת מטבעות.

במסגרת המחקר נעשה ניסוי לשחזור טביעת מטבעות כסף בדומה למטבעות המרד הגדול. לצורך כך תוכנן והותקן מתקן טביעה, הוכנו רושמות ונוצקו אסימוני כסף. ניסוי זה הסתבר כחשוב ביותר לצורך התנסות בפעולת הטביעה ועריכת תצפיות בתופעות שיתגלו בעת תהליך הטביעה, דוגמת מעקב אחר סימני הבלאי שנוצרים כתוצאה מהשימוש במתקן והתפתחותם של פגמים אלה. תצפיות אלה איפשרו לפענח נכונה סימנים שמתגלים על-גבי המטבעות המקוריים. ניסוי זה הסתבר כמועיל ביותר במחקר קשר-הרושמות המתואר בהמשך.

(ג) מחקר קשר-הרושמות

למחקר קשר-הרושמות שימשו 1220 מטבעות כסף שהצלחתי לתעד: 885 שקלים ו-335 חצאי-שקלים. סיווג הרושמות הניב 515 רושמות שונות: 85 רושמות תחתונות (פנים המטבע), ו-430 רושמות עליונות (גב המטבע). מספרים אלה כוללים את רוב המטבעות שהתגלו עד עתה ומיוצגות בהם רוב הרושמות שהיו בשימוש בעת המרד. מניין כה מקיף של מטבעות המרד וזיהוי מספר כה גדול של רושמות, מעולם לא נעשה לפני כן. אחת המטרות הייתה לגלות אם קיים קשר-רושמות רציף מהמטבע הראשון שהוטבע בשנה הראשונה, ועד המטבע האחרון מאותו עריך שהוטבע בשנה החמישית, שקלים וחצאי-שקלים. קשר רציף כזה לא התגלה. לעומת זאת התגלו קשרים מקוטעים. הדבר איפשר לגלות את הכרונולוגיה היחסית בין המטבעות של אותה שנה. לצד המטבעות הרגילים התגלתה כמות קטנה של מטבעות מרושלים במיוחד, שמתוארכים לכל חמש שנות המרד. במטבעות אלה שני הצדדים מרושלים, ואינם משתלבים בשרשרת קשר-הרושמות. הופעתם של מטבעות באיכות נחותה מרמזים על כך שלצד המטבעה המרכזית פעלו גם מספר חקיינים או מעתיקים. מוצר-הלוואי של תיעוד המטבעות עבור מחקר קשר-הרושמות הוא בעריכת קורפוס מעודכן שכולל את צילומי המטבעות ואת מיקומם לשעבר או הנוכחי של המטבעות.

במאמר שהופיע לאחרונה (גולדשטיין ופונטניל 2006), נעשה ניסיון ראשון להתמודד עם מחקר קשר-הרושמות עבור מטבעות המרד הגדול וניתוח הממצאים. לדעתם של המחברים 747 המטבעות שתיעדו עד עתה מהווים את רוב המטבעות ששרדו ו-400 מטבעות כסף מהווים "מסה קריטית" לחישובים סטטיסטיים. אך מהנתונים שהצגתי ומהתוצאות שהתקבלו מתיעוד 1220 מטבעות הכסף מתברר שהמסה הקריטית חייבת להיות גדולה יותר.

(ד) תיעוד מטמונים חדשים מתקופת המרד הגדול.

תשעת המטמונים החדשים שתועדו כאן לראשונה (טבלה כ"ב, מס' 23-15, לוחות 36-57), הם תוספת חשובה למחקר, הן בכמות המטבעות והן בהרכבם. הם מכילים סה"כ 311 מטבעות, 202 שקלים וחצאי-שקלים יהודים ו-109 מטבעות זרים. כל המטמונים מורכבים ממטבעות כסף בלבד ואינם מכילים מטבעות מאוחרים לשנה החמישית למרד, שנת 70 לספירה. המטמונים הוצגו עם מחקר קשר-רושמות עצמאי לכל מטמון, וניתן היה לקבוע איזה מהם נטבעות באותה מטבעה, בזוג רושמות אחד או במספר רושמות מקושרות, ואיזה מטמונים מכילים מטבעות שנוצרו בעזרת מספר רושמות שלא מתקשרות. כל מטבעות היהודים מהמטמונים נכללו במחקר קשר הרושמות הכללי והיוו תוספת חשובה של למעלה מ-16% מכלל 1222 המטבעות שתועדו עד עתה. מבין השקלים הצורים שמופיעים במטמונים שתועדו כאן לראשונה, התגלו שני מטבעות שנושאים תאריכים חדשים שלא היו ידועים לפני-כן (טבלה כ"ד)

(ה) ריכוז הממצא מחפירות ארכיאולוגיות.

הפרק עוסק בריכוז כל הממצא הנומיסמטי מתקופת המרד הגדול שתועד בחפירות ארכיאולוגיות מבוקרות. סקירה מקיפה כזו לא נערכה מעולם לפני כן. נמנו בסך הכל 93 אתרים שונים, 79 בארץ ו-14 אתרים מחוצה-לה, שהניב 3492 מטבעות (ללא המטמונים). אלה מתפלגים ל-17 מטבעות כסף ו-3475 מטבעות ברונזה. שני האתרים המרכזיים שהניבו את רוב המטבעות הם ירושלים עם 926 מטבעות ומצדה עם 2229 מטבעות (טבלה 11). הרודיון ומכור, שני מבצרים שנכנעו זמן קצר לאחר חורבנה של ירושלים, הניבו 40 ו-70 מטבעות. שאר 58 האתרים הנותרים שממוקמים בגולן, בגליל, בעמק הירדן, בשומרון, בכרמל, ביהודה ומדבר יהודה, במישור החוף ובאדומיאה, הניבו יחד 194 מטבעות בלבד. התמונה שמתקבלת מנתונים אלה היא שמטבעות המרד באזורים אלה נדירים. יתרה מזו, רוב המטבעות מתוארכים לשנה השנייה למרד. מטבעות שנטבעו בשנה השלישית נדירים ורובם, 715 מטבעות, נתגלו בארבעת האתרים: ירושלים, מצדה, הרודיון ומכור, בעוד שבכל שאר האתרים נתגלו 15 מטבעות בלבד. התמונה נכונה אף ביתר שאת בקשר למטבעות מהשנה הרביעית. שלושת האתרים בהם התגלו ריכוזים של מטבעות מהשנה הרביעית הם: ירושלים עם 111 מטבעות, מצדה עם 102 מטבעות והרודיון עם 19 מטבעות. לעומת זאת, כל שאר האתרים גם יחד הניבו אך ורק ארבע מטבעות מהשנה הרביעית. מטבעות הברונזה מהשנה הרביעית הוטבעו כנראה על ידי כת אחרת שהונהגה על ידי שמעון בן-גיאורא. מטבעות אלה הונפקו לקראת סופו של המרד כאשר ירושלים תחת מצור, לכן נדירותם של מטבעות שנת ארבע איננה מפתיעה. כמו-כן, מתברר שרוב מטבעות הכסף שהתגלו בירושלים ובמצדה, 157 במספר, התגלו במטמונים.

התפלגות רוב מטבעות שנת שלוש בין ירושלים עם 183 פרוטות, מצדה עם 490 פרוטות, הרודיון ומכור יחד עם 42 פרוטות (טבלה ט"ו, עמ' 245), והתפלגות מטבעות שנת ארבע בין ירושלים עם 111 מטבעות, מצדה עם 102 מטבעות והרודיון עם 19 מטבעות (טבלאות י"ח-י"ט, עמ' 249-50), מצביעה על כך שמקורם היה בירושלים, שם הונפקו, ועם חורבנה של ירושלים המטבעות הובאו על-ידי ההמורדים אל המבצרים הללו אליהם הם נמלטו.

על בסיס הממצאים שהוצגו, מתקבלת תמונה שבסופה של השנה השנייה (אביב 68 לספירה), רוב השטחים עברו לשליטת הרומאים, עם מספר ישובים שהוכנעו לקראת סופה של השנה השלישית (אביב 69 לספירה), או אף מעט לפני-כן. שני האתרים שהניבו את כמות המטבעות הגדולה ביותר הם ירושלים שנכבשה בשנת 70, ומצדה שנפלה בשנת 73 לספירה. שני המבצרים: הרודיון ומכור, שנכנעו לאחר שנת 70 הניבו גם כמות ניכרת של מטבעות, בעוד שכל שאר האתרים התגלו כעניים במצא. לכן, ניתן להסיק שהממצאים הנומיסמטים מהחפירות הארכיאולוגיות תואמים לתאור הכללי של ההתרחשויות כפי שמתואר אצל יוספוס.